

**Stavovi i očekivanja građana i građanki
o pravednoj tranziciji u opštini
Lazarevac, mestu u Srbiji koje ugrožava
eksploatacija uglja**

SAŽETAK I ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA

**POZIV SVIMA:
PROBUDIMO SE!**

Jun 2021. godine

Autor:

Maja Pupovac, PhD

Autorstvo i finansijska podrška:

Autorka studije je Dr Maja Pupovac, samostalni istraživač, angažovana od strane Evropske mreže za klimatsku akciju (CAN Europe), koja je angažovala i finansirala studiju. Informacije i stavovi izneti u ovoj studiji su isključivo lični stavovi autora i ni na koji način ne izražavaju zvanično mišljenje CAN Europe.

Climate Action Network (CAN) Europe

Mundo B

Rue d'Edimbourg 26

1050, Brussels

Belgium

Web: www.caneurope.org

Objavljeno:

Jun 2021. godine

Fotografije:

Maja Pupovac @2021 sva prava zadržana

Prevod:

Tatjana Petovar

Napomena:

U tekstu smo nastojali da poštujemo rodnu korektnost u meri koja ne narušava uobičajeni ritam teksta.

POZIV SVIMA: PROBUDIMO SE!

**Stavovi i očekivanja građana i građanki
o pravednoj tranziciji u opštini Lazarevac,
mestu u Srbiji koje ugrožava eksploatacija uglja**

Sažetak

Ova studija predstavlja sveobuhvatan kvalitativan i kvantitativan izveštaj o uticaju ugljenokopa na lokalnu zajednicu Lazarevca, Srbija, s ciljem da obuhvati i prikaže situaciju „gledano odozdo“ i da ukaže na potrebe i želje njenih žitelja vezane za ključna pitanja energetske i pravedne tranzicije. Studija istražuje svest i stavove građana i građanki o obe tranzicije i nudi preporuke kako da se, na osnovu prikupljenih podataka, unapredi komunikacija i protok unformacija među zainteresovanim akterima na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou. Ambicija ove studije je da postane ključni izvor informacija i priručnik za izradu odgovarajućih delotvornih strategija komunikacije i zagovaranja koje treba da dovedu do energetske i pravedne tranzicije.

OVAJ DOKUMENT SADRŽI SAŽETAK,
ZAKLJUČKE I GLAVNE PREPORUKE OVOG
ISTRAŽIVANJA.

ISTRAŽIVANJE JE U CELOSTI DOSTUPNO NA
WEBSAJTU EVROPSKE MREŽE ZA KLIMATSKU
AKCIJU

WWW.CANEUROPE.ORG .

SADRŽAJ CELOG IZVEŠTAJA

1.REZIME	6
2.UVOD	10
2.1. Niko ne sme ostati zaboravljen na Zapadnom Balkanu	10
2.2. Niko ne sme ostati zaboravljen u Lazarevacu, Srbija	11
Upoznajte Lazarevac	15
3.LAZAREVAC DANAS.....	17
3.1. Sedište najvećeg kompleksa za eksplotaciju uglja u Srbiji.....	17
3.2. Geografski položaj	17
3.3. Demografija.....	18
3.4. Privreda	21
3.5. Kultura	23
3.6. Rudarstvo	25
3.7. Zagađenost vazduha i zdravlje građana	27
Dobrodošli u Lazarevac	29
4.ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE	31
4.1. Prašina u vazduhu.....	31
4.2. Rđa u vazduhu.....	44
5. PRAVEDNA TRANZICIJA.....	55
5.1. Strah	55
5.2. Bes.....	67
6. LAZAREVAC SUTRA	84
6.1. Kakav dom?	84
6.2. Čiji dom?	88
Građani/ke Lazarevca poručuju: Probudimo se!	92
7. ZAKLJUČCI	94
7.1. Ključni nalazi	94
7.2. Preporuke	96

REZIME

1. REZIME

Ova studija predstavlja sveobuhvatan kvalitativan i kvantitativan izveštaj o uticaju ugljenokopa na lokalnu zajednicu Lazarevca, Srbija, s ciljem da obuhvati 'pogled odozdo' i da ukaže na strepnje, potrebe i želje žitelja Lazarevca vezane za ključna pitanja energetske i pravedne tranzicije.

Polazeći od toga da dobro utemeljena komunikaciona kampanja počiva na detalnjom poznavanju ciljnih grupa kojima se obraća, ova studija se bavi razumevanjem i stavovima građana o pravednoj tranziciji. Istovremeno sadrži i preporuke, zasnovane na prikupljenim podacima, o tome kako se može poboljšati komunikacija i protok informacija među zainteresovanim akterima na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, da bi žitelji ugroženih zajednica stekli dovoljno znanja da se uključe u javne rasprave o dugoročnoj energetskoj i pravednoj tranziciji.

Tokom istraživanja su postavljena sledeća pitanja:

- Šta građani Lazarevca znaju o energetskoj tranziciji, a posebno o pravednoj tranziciji?
- U kojoj su meri uključeni u proces donošenja odluka?
- Koga prepoznaju kao ključne aktere procesa planiranja na lokalnom nivou?
- Ko su postojeći, a ko potencijalni nosioci promena u ovoj ugljem zagađenoj lokalnoj zajednici?
- Kako građani Lazarevca vide svoju budućnost bez ugljenokopa?

Sledstveno primarnom cilju da se prvo čuje ono što građani Lazarevca imaju da kažu, istraživanje je sprovedeno kvalitativnom metodom poput dubinskih intervjuja (23 intervjuja sa 27 intervjuisanim građana/ki) u vidu polu-formalnih i neformalnih intervjuja i razgovora, kao i putem posmatranja sa učešćem i bez učešća. Istraživanje je trajalo od avgusta 2020. godine do februara 2021. godine. Nakon toga je sledilo mrežno (on-line) prikupljanje kvantitativnih podataka iz istraživanja koje je obavljeno sa 21 organizacijom civilnog sektora u Srbiji; na

kraju je podeljen standardizovani upitnik koji je ispunilo 118 građana/ki Lazarevca.

Ambicija ove studije je da postane ključni izvor informacija i priručnik za izradu odgovarajućih delotvornih strategija komunikacije i zagovaranja, koje treba da dovedu do energetske i pravedne tranzicije, odnosno društvene transformacije ka održivom razvoju.

Zašto izučavamo Lazarevac?

Lazarevac je središte najvećeg kompleksa rudnika uglja RB Kolubara (Rudarski basen Kolubara); to je i najveća organizaciona jedinica unutar državne kompanije za snabdevanje električnom energijom EPS (Elektroprivreda Srbije). RB Kolubara proizvodi oko 30 miliona tona lignite godišnje. Najveći deo tog lignita prevozi se 30 km dugim putem od rudnika do TE Nikola Tesla Obrenovac (TENT). Termoelektrane Kolubara i Obrenovac zajedno proizvode preko 50% električne energije u Srbiji.

Rudarski basen Kolubara (RB Kolubara) proizvodi oko 75% lignita za potrebe EPS-ovih toplana. Sedište RB Kolubara je u Lazarevcu. Prema zvaničnim podacima EPS-a iz maja 2019, RB Kolubara je imala 11.880 zaposlenih. Gledano ekonomski, lignit je najvažniji prirodni resurs opštine Lazarevac. Oko 150 kompanija i oko 400 samostalnih preduzetnika radi za rudarsku industriju i prateće delatnosti. Rudnici i kamenolomi zapošljavaju skoro 40% radno sposobnog stanovništva, što je znatno više od ostalih delova Srbije, uključujući i Beograd sa okolinom. Faktički, Lazarevac je zahvaljujući rудarstvu jedna od ekonomski najrazvijenijih opština u Srbiji.

Eksplotacija lignita u RB Kolubara značajno utiče na stepen zagađenosti vazduha, poljoprivrednog zemljišta i vode u celom regionu, što u velikoj meri ugrožava zdravlje ljudi. Smatra se da su termoelektrane Nikola Tesla A i Nikola Tesla B treći odnosno šesti po veličini SO₂ zagađivači u Evropi, koji emituju 109.000 odnosno 57.100 tona ovog otrova. Nikola Tesla je, takođe, četvrti zagađivač u Evropi kada je reč o emisiji PM10 čestica, dok TE Kolubara u Velikim Crnjenima kod Lazarevca, zauzima slavno treće mesto emitujući 3,255 tona otrovnih materija.

Zivotna sredina: prašina i rđa

Kada je reč o upućenosti građana/ki u ekološke probleme, može se reći da jedan broj žitelja Lazarevca ima svest o zagađenosti sredine u kojoj žive. Oni, međutim, smatraju da im nisu dostupni pouzdani podaci o stepenu zagađenosti i merama zaštite, što ih u velikoj meri sprečava da se suoče sa ovim problemom. Oni kažu da ne primećuju da kod ljudi raste svest i upućenost u ekološke probleme. Većina sagovornika/ca veruje da su ključni podaci „prekriveni prašinom“ prvenstveno zbog toga što ni država ni lokalna vlast i nadležne institucije ne rade dovoljno na tome da građane obaveste i osveste u kojoj meri im je ugrožena životna sredina.

U pogledu toga koliko su građani na lokalnu uključeni u rešavanje problema i donošenje odluka, većina ispitanika/ca smatra da je učešće stanovnika grada „zапуштено“, odnosno, da su ljudi nemotivisani, obeshrabreni, pa čak i nezainteresovani za bilo kakav angažman u rešavanju životnih problema svoje zajednice. Aktivisti i članovi nevladinih organizacija smatraju da ih (čak namerno) isključuju iz odlučivanja na lokalnu, što dodatno frustrira ono malo preostalih entuzijasta koji su na granici da dignu ruke od dalje borbe.

Pravedna tranzicija: strah i bes

Kada je reč o tome šta žitelji Lazarevca znaju o problemima energetske i pravedne tranzicije, većina sagovornika/ca zaista zna šta je pravedna tranzicija, ali smatra da je zanemarljiv broj njihovih sugrađana koji znaju o čemu je reč. Oni upućeni uglavnom pripadaju urbanoj, bolje obrazovanoj mlađoj i srednjoj generaciji. Obavešteni su i uključeni u savremene kanale komunikacije poput interneta i društvenih mreža.

Druga kategorija žitelja Lazarevca su oni koji učestvuju u nekim od akcija lokalnih ekoloških pokreta i organizacija i koji jesu obavešteni o energetskoj tranziciji, ali znatno manje svesti imaju o tome šta je pravedna tranzicija. Utisak je da niko od njih nije aktivno i kontinuirano angažovan na tome da podiže svest sugrađana o navedenim problemima. Nakon što im se objasni, većina sagovornika u Lazarevcu je voljna da shvati zašto je važna energetska reforma i pravedna tranzicija. Ljudi su uglavnom svesni

toga da je postojeće stanje loše, ali ostaju nemirni kada treba da dignu glas i kažu šta očekuju i kako vide budućnost. Čute jer strepe šta će reći lokalna vlast, poslodavci i institucije države.

Što se tiče pitanja ko su trenutni i potencijalni nosioci promena u ovoj zagađenoj sredini, ko je taj ko bi mogao planski osmisliti lokalni razvoj, sagovornici su ispoljili visok stepen nepoverenja prema svim ključnim akterima koji su uključeni u proces energetske tranzicije: u lokalnu vlast, sindikate, poslodavce i državu. Iako su država i lokalna vlast prvenstveno dužni da građanima pruže informacije i da sprovedu energetsku i pravednu tranziciju, na njih se gleda kao na one koji nemaju ni interes niti volju da se ozbiljno bave ovim problemom. Štaviše, osvešćeni aktivisti Lazarevca ne gaje poverenje ni prema svojim sugrađanima. Oni veruju da ti građani/ke ne žele da se uključe u rešavanje lokalnih problema, bilo zato što nisu blagovremeno obavešteni, ili zato što su prosti uspavani i pasivni nakon višedecenijske zapostavljenosti. Rezultat toga je da ljudi u Lazarevcu pre svega osećaju bes.

Lazarevac sutra: Kakav dom? Čiji dom?

Uopšteno govoreći, za lokalnu zajednicu u Lazarevcu pitanje energetske tranzicije je „tabu“ tema. Oni misle da ne mogu podići kolektivnu svest niti blagovremeno planirati postepeno zatvaranje rudnika; odnosno veruju da nema načina da se Kolubara zatvorí i da se to neće desiti ni pod kojim uslovima.

Kod sagovornika/ca u Lazarevcu provejava sveopšte odsustvo motivacije i zainteresovanosti. Starije generacije ne žele da se uključe u proces koji im može (finansijski) ugroziti budućnost, jer im je rad u rudniku omogućio da izdržavaju svoje porodice, kao i da obezbede posao svojoj deci. Srednje generacije imaju siguran posao koji njima i porodicama obezbeđuje dobar život; oni često ostaju lojalni svojim poslodavcima i lokalnoj vlasti. Mlađe generacije su zadovoljne s relativno dobrim prosečnim zaradama za Srbiju, što im omogućuje lagodan život. Mladi ljudi, koji su svesni da je energetska tranzicija nužna i koji u tome vide korist i za sebe, nailaze na nerazumevanje i neuvažavanje od strane sugrađana, što mnoge

navodi da se sele u Beograd ili u inostranstvo.

Upitani o alternativama za Lazarevac ukoliko se termoelektrana zatvori, većina ispitanika/ca je bila skeptična. Oni veruju da će Lazarevac, zatvori li se rudnik, postati "grad duhova"; mnogi su već kupili ili planiraju da kupe stanove u Beogradu i da se tamo nastane.

Ovi nalazi su ozbiljno upozorenje za sve zaiteresovane aktere u oblasti energetske i pravedne tranzicije.

Šta bi trebalo/moralo da se uradi?

Da bi se obezbedila pravedna tranzicija ka održivoj ekonomiji i čistijoj budućnosti potrebna su višeslojna rešenja. Znalačko i participativno odlučivanje zahteva komunikaciju širokog spektra koja će pokrenuti različite zaiteresovane aktere od lokalnog, preko regionalnog i nacionalnog do EU nivoa.

Građani/ke Lazarevca bi trebalo među prvima da se uključe u taj proces. Stoga je važno fokusirati se na podizanje svesti građana o energetskoj i pravednoj tranziciji; stanovništvo mora biti obavešteno o promenama u oblasti energetske i pravedne tranzicije i o koristi koju će im to doneti; ljudima treba podrobno objasniti šta donosi prelazak na nove izvore energije. Potrebno je da ovaj proces vode pouzdani ljudi jer vlada veliko nepoverenje prema svim ključnim akterima vlasti. Prema saznanjima iz istraživanja na terenu idealno bi bilo da agenti promene budu lokalni i/ili nacionalni nezavisni

stručnjaci, odnosno nevladine organizacije koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom.

Kao potencijalne lokalne agente promena treba podržati mlade aktiviste i aktivistkinje iz Lazarevca. Njima je, međutim, potrebna pomoć da bi se osposobili da lokalnoj zajednici pruže precizne i blagovremene informacije i da rade na podizanju svesti sugrađana.

Institucije države su dužne da celokupnoj javnosti pruže pouzданje informacije o energetskoj reformi i pravednoj tranziciji; istovremeno, nacionalne nevladine organizacije i ostali ključni akteri treba da vrše dovoljno jak pritisak na lokalnu i centralnu vlast da se aktivnije uključi u energetsku i pravednu tranziciju. Ukoliko se organi vlasti angažuju i otvoreno progovore o pravednoj tranziciji u Lazarevcu, to će umanjiti strah dela građanstva i ohrabriti ih da se proaktivno uključe u taj proces.

Međunarodne i EU institucije treba da vrše ozbiljan pritisak na centralnu vlast (preko nje i na lokalnu), da se istinski i strateški posveti ovom problemu. Potrebno je da EU i međunarodne institucije strogo kontrolišu fondove koje daju srpskom energetskom sektoru i da primene striktnije mere u slučaju neprimerenog raspolaganja tim fondovima. S druge strane, veoma je važna aktivna uloga svih javnih institucija i državnih tela, zbog čega im treba omogućiti da se uključe u međunarodne mreže, programe, projekte i aktivnosti i učiniti sve da im fondovi za energetsku i pravednu tranziciju postanu još pristupačniji.

Slika 1: Lazarevac, pešačka zona u centru grada, pogled na gradsku biblioteku.

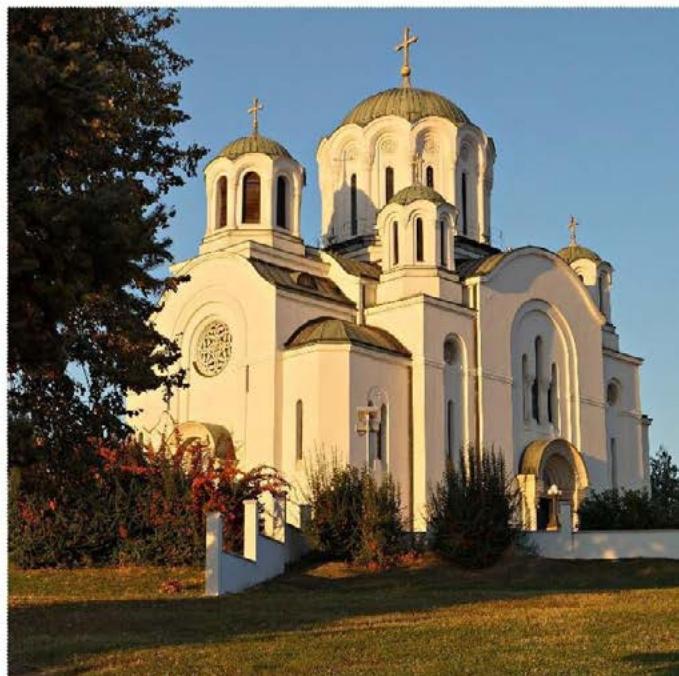
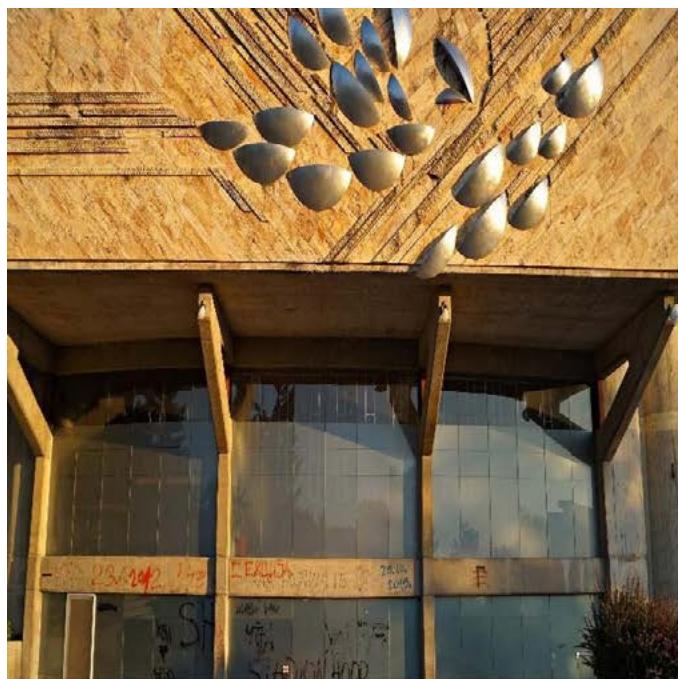
Slika 2: Lazarevac, pogled iz pravca gradske biblioteke prema glavnoj pešačkoj zoni u centru grada.

Slika 3: Tehnička škola "Kolubara", Lazarevac; visoka stručna škola sa sledećim smerovima: 1) geologija, rударство i metalurgija; 2) mašinstvo i obrada metala; 3) elektrotehnika; i 4) ekonomija, pravo i upravljanje.

Slika 4: Zgrada Kulturnog centra (gore, levo), spomenik srpskom seljaku (gore, desno), detalj iz parkovskog kompleksa Kamengrad (dole, levo) i crkva Svetog Dimitrija (dole, desno).

Slika 5: Rudarski basen „Polje D“ u Vreocima (gore, levo), TE Kolubara, Veliki Crljeni (gore, desno), zgrada „Kolubarski procesi“ u Vreocima (dole, levo) i rudarski basen „Tamnava-Zapadno Polje“ kod Radljeva, Opština Ub (dole desno).

Slika 6: Dimnjaci TE Kolubara snimljeni sa Ibarske magistrale.

Slika 7: Deponije smeća na ivicama rudarskog basena Kolubara, slikane u selima Baroševac i Junkovac.

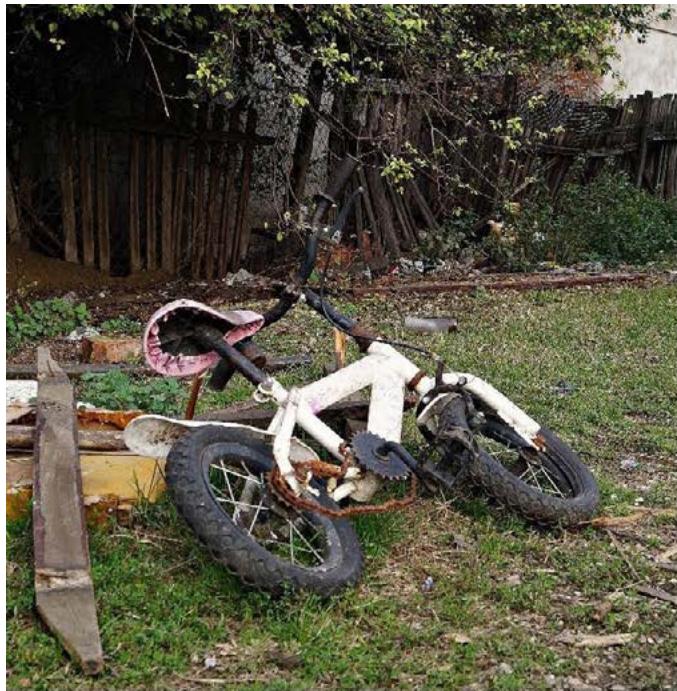
Slika 8: Zeleni pojas između lokalnog puta (levo) i rudarskog basena (desno), selo Baroševac.

Slika 9: Đubre u zelenom pojusu, selo Baroševac.

Slika 10: Vreoci danas.

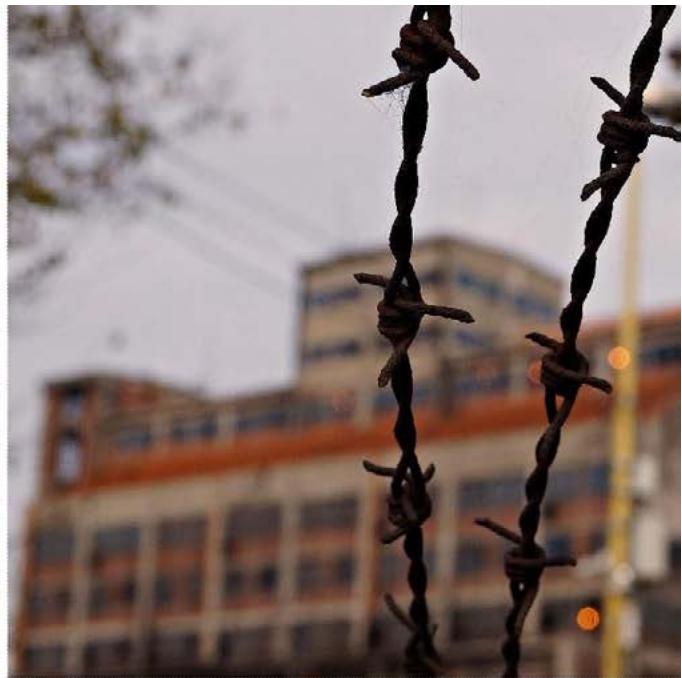
Slika 11: Vreoci "oaza u pustinji".

Slika 12: Kontejner za otpad, dim i pas latalica ispred zgrade kompanije Ksella (Xella) Srbija doo.

Slika 13: Dim, prašina i rđa u opštini Lazarevac.

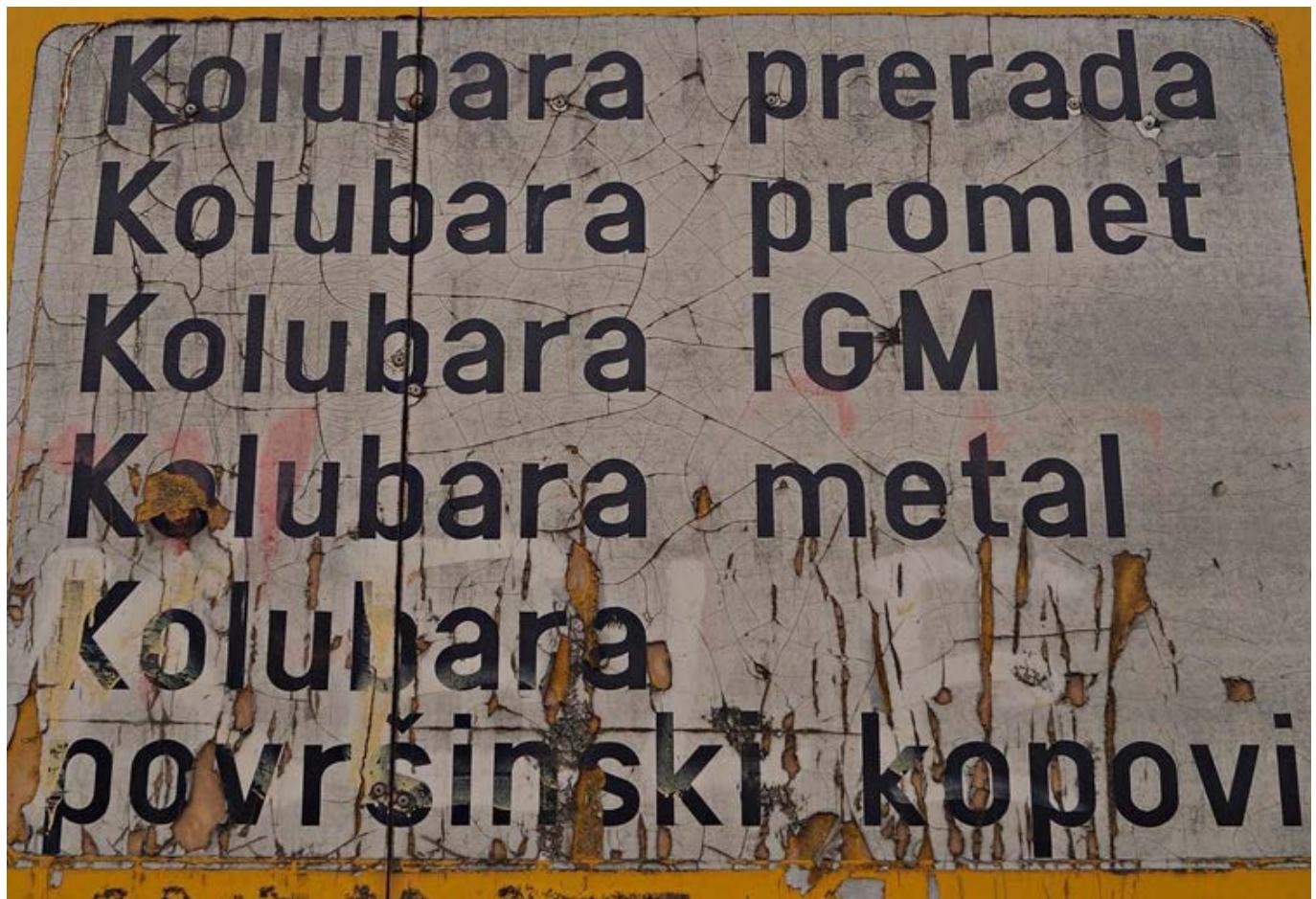
Slika 14: Natpis u Kamengradu, centralnom kompleksu parka Lazarevca, koji kaže: „Tu sam poslom“.

Slika 15: Pogled na sve veći otvoreni rudarski basen Tamnava.

Slika 16: Stara zardala ulična tabla u blizini RB Kolubara, Lazarevac.

Slika 17: Dimnjaci TE Kolubara u Velikim Crljenima.

Slika 18: Crveni semafor ispred „Prerada Kolubara“, Vreoci.

Slika 19: Radovi na proširenju rudnika uglja „Tamnava“ kod Radljeva.

Slika 20: Radovi u rudniku uglja u Vreocima.

Slika 21: Industrijska železnica koja povezuje rudarske basene Kolubare sa TENT-om u Obrenovcu.

ZAKLJUČCI

PROBUDIMO SE!

7. Zaključci

7.1. Ključni nalazi

Na osnovu istraživanja, odnosno odgovora ispitanika, može se zaključiti da se građani/ke Lazarevca s apatijom, pasivnošću i inercijom odnose prema propadanju prirodnog okruženja i zaštiti prirode uopšte.

Ekonomске teme su čest predmet razgovora, prvenstveno u kontekstu prednosti koje građani uživaju živeći u privredno razvijenom gradu; većina je zaposlena u TE Kolubara ili radi u firmama kooperantima ovog kombinata; svi oni zarađuju (prosečno gledano) visoke i sigurne plate. Dakle, građani su itekako svesni koristi koje imaju živeći u Lazarevcu. Stoga, upitani šta vide kao najveću prednost Lazarevca, troje od petoro ispitanika navodi ekonomski prosperitet – materijalni standard, visoke plate i bezbedan posao.

Istovremeno, većina ispitanika prepoznaće ekološke probleme poput zagađenja vazduha, zemlje i vode i to smatra najvećim nedostatkom života u Lazarevcu.

Koliko su građani/ke Lazarevca obavešteni o problemima zaštite prirode?

Jedan broj građana Lazarevca je svestan da zagađena životna sredina utiče na život u gradu; da urušava bogatstvo prirodnog okruženja, smanjuje kvalitet i površinu obradivog zemljišta, pogoršava uslove života onih koji su nastanjeni u blizini ugljenokopa i TE Kolubara, narušava zdravlje njihovih porodica. Ispitanici, međutim, smatraju da bi dostupnost pouzdanih statističkih podataka o stepenu zagađenosti i merama zaštite svakako doprinelo podizanju svesti građana o ovom problemu.

Ispitanici ukazuju na to da poslednjih godina nisu uočili bilo kakav pomak u suočavanju građana sa stepenom zagađenosti njihovog okruženja. Oni smatraju da ni centralna, a ni lokalna vlast i institucije ne rade dovoljno na podizanju svesti o stvarnim ekološkim problemima njihove opštine.

Lazarevac svi zagađuju: interesne grupe koje beru profite od eksplotacije rudnika kao i

građani Lazarevca. Građani tome doprinose, prvo, jer zagađuju okolinu; drugo, tako što ćute, odnosno ne imenuju zagađivače i ne zahtevaju njihovu odgovornost. Prema rezultatima studije većina Lazarevčana smatra:

- da nisu blagovremeno i dobro obavešteni o problemima zagađenosti njihovog okruženja;
- da su konformisti i da im je materijalni interes ispred potrebe da štite svoje prirodno okruženje;
- da su uspavani i pasivni;
- da nisu svesni da postaju saučesnici u zagađenju i uništavanju prirode zato što se mire s ponašanjem lokalne vlasti, lokalnih biznismena koji profitiraju radeći za RB Kolubara, poslodavaca (RB Kolubara i EPS), kao i same države.

Šta građani/ke Lazarevca znaju o problemima energetske i pravedne tranzicije?

Tokom istraživanja se pokazalo da ispitanici donekle razumeju smisao energetske tranzicije, ali da je mnogo manje onih koji razumeju koncept pravedne tranzicije.

Manjina ispitanika, koja razume smisao i energetske i pravedne tranzicije pripada sledećim grupama:

- urbani, bolje obrazovani, mlađi i ljudi srednje generacije;
- to su ljudi koji poseduju solidno znanje o ovoj temi;
- ljudi sa kojima se može komunicirati preko interneta i društvenih mreža.

Građani/ke koji su uključeni u neki od lokalnih pokreta i organizacija za zaštitu prirode bolje su obavešteni o energetskoj tranziciji nego o tome šta je pravedna tranzicija. Niko od njih, reklo bi se, ne radi na širenju svesti svojih sugrađana o značenju i smislu ove dve tranzicije. Aktivisti se uglavnom bave gorućim i vidljivim lokalnim ekološkim problemima. Međutim, i ovaj angažman ima svojih slabosti, koje nisu vidljive na prvi pogled; reč je o tome da su to pojedinci i organizacije koje nemaju sredstava, znanja, a ni podršku uticajnih društvenih aktera.

Većina ispitanika je, nakon što im je to bilo objašnjeno, bez problema razumela koncepte energetske i pravedne tranzicije. Oni su, međutim, imali problem da to prihvate sa odobravanjem. Upitani šta misle o tim tranzicijama, ustezali su se da kažu kako na to gledaju i šta očekuju u godinama koje dolaze. Suočeni sa šutnjom, istraživači su shvatili da se ljudi ne usuđuju da govore slobodno. Ispitanici kao i njihovi sugrađani se boje:

- da će izgubiti posao i privilegije koje imaju radeći u RB Kolubara i firmama koje su vezane za ovaj rudarski kompleks;
- da će biti izloženi pritisku od strane centralne i lokalne vlasti;
- da će reagovati i poslodavci (RB Kolubara i EPS);
- da će biti ostavljeni na cedilu od strane međunarodnih aktera, prvenstveno Evropske unije.

U kojoj su meri građani/ke Lazarevca uključeni u donošenje odluka na lokalnom nivou?

Ispitanici u Lazarevcu smatraju da lokalna vlast nije ozbiljno posvećena rešavanju ekoloških problema grada. Građani koji veruju da je neophodno posvetiti veću pažnju zaštiti životne sredine u njihovom gradu, govore da nemaju nikakvu podršku lokalne vlasti.

Istovremeno, aktivisti i članovi nevladinih organizacija imaju osećaj da su (čak namerno) isključeni iz svih procesa donošenja lokalnih odluka. Lokalna vlast i uprava TE Kolubara čine sve da obeshrabre svaki građanski aktivizam usmeren na zaštitu prirode. To često deluje linearno i na ono malo entuzijasta, tako da i oni odustaju od dalje borbe. Neki od aktivista su ukazali na to da su bili suspendovani ili izbačeni s posla u RB Kolubara, dok su oni drugi bili prebačeni na niže rangirana i slabije plaćena radna mesta; ima i onih koji su bili praćeni i pozivani na informativne razgovore u policiji.

Osim navedenog, studija pokazuje da nema dovoljno društvene svesti o potrebi da se čuje mišljenje građana o pitanjima vezanim za život lokalne zajednice. Razlozi tome su sledeći:

- većina građana uopšte ne učestvuje u rešavanju problema u lokalnoj zajednici, uključujući i zaštitu prirode;
- građani svoju pasivnost pravduju time što nema svrhe išta činiti jer neće imati podršku sugrađana, a sami ne mogu ništa postići;
- aktivni građani to potvrđuju, jer kada preduzmu neku akciju, većina sugrađana, po pravilu, to i ne primećuje;
- Svi nalazi pokazuju da su građani Lazarevca uglavnom pasivni i nevoljni da se suoče s ozbiljnim posledicama zagađivanja njihovog grada.

Ko su akteri koji su viđeni kao ključni kreatori lokalnog razvoja?

Prema mišljenju ispitanika građani Lazarevca smatraju da:

- Vlada Republike Srbije (Ministarstvo rудarstva i energetike i Ministarstvo za zaštitu životne sredine);
 - EPS; i
 - lokalna vlast i institucije grada Lazarevca,
- treba odgovorno da obaveštavaju građane o energetskoj i pravednoj tranziciji i da preuzmu vodeću ulogu u sprovođenju usvojenih politika i primeni odgovarajućih mehanizama. Značajan procenat ispitanika očekuje da im lokalne organizacije i pokreti za zaštitu prirode, kao i aktivisti obrazovnih institucija, pruže pouzdane informacije.

Što se tiče uloge Evropske unije u ovom procesu, građani/ke Lazarevca smatraju:

- da EU treba da bude mnogo više uključena u procese pravedne tranzicije u Srbiji i Lazarevcu;
- da je Evropska unija legitiman partner čija su uputstva i preporuke voljni da prihvate;
- da Evropska unija ne treba da bude na čelu sprovođenja pravedne tranzicije u njihovom gradu, ali da treba da potpomaže i nadgleda taj proces.

Građani Lazarevca vide biomasu, sunčevu i energiju vetra kao potencijalno najbogatije izvore obnovljive energije. Što se tiče drugih sektora privrede, mimo rудarstva i pratećih aktivnosti, građani smatraju da poljoprivreda, voćarstvo i stočarsvo predstavljaju najveći privredni potencijal njihove opštine.

Upitani da pobroje najveće izazove ili probleme vezane za sprovođenje pravedne tranzicije u Lazarevcu, više od polovine ispitanika je navelo sledeće:

- nepoštovanje zakona i propisa;
- korupciju;
- nestručnost;
- odsustvo političke volje.

Ko su potencijalni agenti promena?

Ispitanici smatraju da nemaju bilo kakav uticaj na proces pravedne tranzicije u svom gradu. Šta više, nema ga ni lokalna vlast; sva moć je u rukama onih koji na nivou centralne vlasti inače donose sve odluke.

Ispitanici strahuju da će građani biti ostavljeni na cedilu, jer gaje duboko nepoverenje prema praktično svim ključnim akterima koji su uključeni u proces pravedne tranzicije; lokalnim političarima, poslodavcima (RB Kolubara i EPS), sindikatima u EPSu, Vladi Srbije, Evropskoj uniji, nevladnim organizacijama - nacionalnim i lokalnim, kao i prema većini svojih sugrađana.

Koren nepoverenja leži u raširenom uverenju o sveopštoj korupciji, koja nagriza sve pobrojane učesnike. Zbog toga se stiče utisak da je pitanje zatvaranja ugljenokopa za ove ljude tabu tema. Drugim rečima, ljudi su uvereni da nominalni nosioci pravedne tranzicije u Lazarevcu nisu zainteresovani i voljni da rade u javnom interesu, već rade samo ono što im donosi političku i materijalnu korist. To kod Lazarevčana izaziva istinski bes.

Rezultati studije pokazuju i šta organizacije za zaštitu prirode u Srbiji misle o ovom problemu:

- smatraju da građani Srbije nisu dovoljno obavešteni o ekološkim problemima i energetskoj tranziciji, a da su nešto svesniji o

značaju pravedne tranzicije;

- dele mišljenje građana Lazarevca da je najveći izazov pravednoj tranziciji u Srbiji visok stepen korupcije, odsustvo političke volje, nepoštovanje postojećih zakona i propisa, manjak stručnosti, iskustva i ostalih kapaciteta koje taj proces zahteva; i
- računaju na to da pomoć partnerskih organizacija u Srbiji, kao i lokalne samouprave, može doprineti boljem razumevanju i promociji mehanizama pravedne tranzicije.

Kako građani/ke Lazarevca vide svoju budućnost bez uglja?

Uz gore navedene probleme, Lazarevčani osećaju nedostatak društvene kohezije i jedinstva, kao i odsustvo kolektivnog identiteta u njihovoј zajednici koju ugrožava eksploracija uglja. Osim toga, mladi su demotivisani, a narod nije svestan koliko je energetska tranzicija važna za budućnost njihovog grada.

Pasivnost i nezajiteresovanost karakterišu skoro sve stanovnike Lazarevca. Starije generacije ne žele da se uključe u proces koji im može (finansijski) ugroziti budućnost, jer im je rad u rudniku omogućio da izdržavaju svoje porodice, kao i da obezbede posao svojoj deci. Srednja generacija ima siguran posao, koji im obezbeđuje dobar život; oni su po pravilu lojalni svojim poslodavcima i lokalnoj vlasti. Mlađe generacije su zadovoljne s relativno dobrim prosečnim platama za Srbiju jer im omogućuju lagoden način života. Mladi ljudi, koji su svesni da je energetska tranzicija nužna i koji u tome vide korist i za sebe, nailaze na nerazumevanje i neuvažavanje od strane sugrađana, što mnoge navodi da se sele u Beograd ili pođu u inostranstvo.

Većina građana veruje da će bez eksploracije uglja Lazarevac opusteti; osim u slučaju da ključni akteri pravedne tranzicije ipak odluče da se „probude“ i okrenu temeljitom rešavanju postojećih problema i počnu da rade u interesu ovog ugroženog regiona i naroda koji tu živi.

7.2. Preporuke

Ova studija se bavi shvatanjima i stavovima građana/ki Lazarevca o energetskoj i pravednoj tranziciji i daje preporuke kako da se poruke i informacije uspešnije prenose svim zainteresovanim akterima koji se bave ovim problemima. Opšti cilj je dati doprinos dugoročnoj pravednoj tranziciji u regionu gledano iz perspektive interesa građana - odozdo prema gore - koji bi trebalo da budu uporište svih aktivnosti.

Studija pokazuje da pristup pravednoj tranziciji u opštini Lazarevac zahteva višeslojna rešenja, koja uključuju vrlo različite interesne grupe na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i EU nivou. Da bi ovaj proces imao pozitivan ishod potrebno je preuzeti više neophodnih koraka:

1. da ključni akteri svih nivoa raspolažu iscrpnim informacijama;
2. da se obezbede uslovi za razmenu informacija među njima;
3. da se ključni akteri motivišu da učestvuju u procesu; što treba
4. da ih podstakne da se uključe i postanu glavni nosioci procesa energetske i pravedne tranzicije.

Građani/ke Lazarevca

Građani/ke opštine Lazarevac treba da budu ključni dobitnici gore pomenutih aktivnosti; oni su ti koji bi morali, pre svih, biti uključeni u ovaj proces. Cilj aktivnosti fokusiranih na građane je širenje svesti o tome šta je energetska i pravedna tranzicija, dobro informisanje o samom procesu i ukazivanje na korist i realne rezultate kojima se mogu nadati.

Sledstveno tome, za svaku ciljnu grupu treba osmisliti različitu komunikaciju i ključne poruke:

- mlade (uzrasta od 18-29.g.) treba bolje informisati o stvarnom stanju stvari i o uticaju koji to ima na njihov život. Prventsveno ih treba zainteresovati za problem, a potom im preneti jednostavne ali upečatljive poruke;
- srednjoj generaciji (46-60.g.) treba preneti

što više podsticajnih informacija;

- građane starije dobi (preko 60.g.) je potrebno motivisati da se pokrenu makar tako što će raditi na širenju svesti građana;
- ženama treba pružiti informacije o društvenim i ekonomskim prednostima koje će im doneti tranzicija, s fokusom na povoljnije uslove zapošljavanja.

Kampanja podizanja svesti o pravednoj tranziciji treba da bude organizovana na lokalnom nivou. Informacije o pravednoj tranziciji treba da budu dostupne svim stanovnicima Lazarevca na srpskom jeziku putem medija koje najviše koriste (internet, društvene mreže, mediji koji pokrivaju celu teritoriju – TV, radio, štampa). Informacije koje već postoje treba učiniti još pristupačnijim.

Predlažemo sledeće aktivnosti:

- prevoditi raspoložive informacije na srpski jezik;
- podeliti ove informacije relevantnim čvorишima (habovima) informisanja, pre svega nevladinim organizacijama koje se bave pravednom tranzicijom, ali i lokalnim i nacionalnim medijima;
- razviti nacionalne komunikacione mreže i čvorišta za energetsku i pravednu tranziciju; uspostaviti posebnu mrežnu (on-line) platformu - koja se sastoji od veb portala, društvenih mreža i kanala mrežne komunikacije; na taj način bi se povezali svi akteri, a mreža bi postala centar protoka informacija o pravednoj tranziciji;
- organizovati posebne događaje i akcije koji treba da utiču na podizanje svesti o pravednoj i energetskoj tranziciji: video snimci /intervjui sa zagovornicima promena distribuirani putem društvenih mreža, nacionalnog i lokalnog TV izveštavanja; saopštenja za štampu i članci u mrežnim medijima / veb lokacijama; saopštenja za štampu u lokalnim i nacionalnim medijima; distribucija informacija o pozitivnim studijama slučaja (članci, video snimci); reklame na otvorenom i plakati o ključnim tačkama od interesa za lokalnu zajednicu; radio emisije, razgovori i podkasti; okrugli stolovi, diskusije i paneli, koje

treba organizovati na lokalnom nivou, sa učesnicima koji deluju na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Civilni sektor u Srbiji

Sve pobrojane aktivnosti treba da vode akteri promena u koje građani imaju poverenje, jer je visok stepen nepoverenja prema svim ključnim igračima na lokalnoj sceni. Imajući u vidu podatke prikupljene na terenu, idealni agenti promene bi bili lokalni i nacionalni nezavisni ekspert(i) i nevladine organizacije koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom.

Da bi se to postiglo potrebno je:

- da komunikacija bude transparentna i da su informacije zasnovane na pouzdanim činjenicama;
- da se komunicira ono što odista zanima građane: društveno-ekonomske posledice promena, dugoročni boljšitak za prirodu, rekultivacija rudokopa, kao i druga pitanja;
- poruka treba da bude privlačna i podsticajna i da motiviše ljude na akciju;
- naglasak treba da bude na boljšitku koji će pravedna tranzicija doneti lokalnoj zajednici; ali treba ukazati i na gubitke koji slede ukoliko ne dođe do te tranzicije;
- poruke treba da sadrže uputstvo za akciju – šta je to što pojedinac može da uradi.

Planirane aktivnosti treba da budu usmerene na podizanje nivoa znanja građana o energetskoj i pravednoj tranziciji, da im ukažu na koristi od te tranzicije i na važnost njihove uloge u tim procesima. Ton poruka treba da podstiče učešće i integraciju, jer će na taj način proces biti inkluzivan a građani će postati ključni nosioci procesa donošenja odluka. Poruke treba da stvaraju osećaj sigurnosti i poveranja kako bi ljudi verovali da neće biti iznevereni.

Potencijalni agenti promena na lokalnom nivou

Potrebno je izdvojiti lokalne grupe koje mogu biti od pomoći u procesu informisanja građana;

to su pre svih aktivisti nevladinih organizacija koji već rade na zaštiti prirode. Ako im se pruži valjana podrška, ove grupe mogu postati agenti promena; mogu biti od pomoći lokalnoj vlasti u tome da obezbedi tačnu i blagovremenu informaciju i na taj način doprinesu i podizanju svesti Lazarevčana/ki. Da bi postali agenti promena ove aktiviste treba osposobiti za tu ulogu:

- unaprediti njihova znanja i veštine, odnosno pružiti tehničku pomoć lokalnim nevladnim organizacijama. Tehničku pomoć treba fokusirati na osnovnu ulogu ovih organizacija - bolje poznavanje kako procesa energetske i pravedne tranzicije tako i zaštite prirode;
- osposobiti ih da efikasnije rade - pisanje i upravljanje projektima, umrežavanje, finansiranje i slično;
- osposobiti lokalne aktiviste da pribavljaju sredstva za svoj rad. Treba im pomoći da uspešnije plasiraju svoje projekte kod lokalnih, regionalnih, nacionalnih, bilateralnih i međunarodnih donatora;
- umrežavanje – lokalni aktivisti treba da budu bolje povezani i uključeni u mreže koje se bave energetskom i pravednom tranzicijom i zaštitom prirode;
- podršku lokalnim agentima promena treba da pruže i uticajni nacionalni agenti promena, kao i međunarodne mreže organizacija koje su aktivne u ovoj oblasti (poput CAN Europe¹).

Država i lokalna vlast

Da bi Lazarevčani/ke, bilo da su aktivni ili ne, osećali da nisu prepušteni sami sebi i da ne treba da se boje da kažu ono što misle o energetskoj i pravednoj tranziciji, ili o uticaju ugljenokopa na njihov život, potrebno je da imaju podršku države. To se može ostvariti tako što će o energetskoj i pravednoj tranziciji u Lazarevcu biti informisana celokupna javnost, nacionalne nevladine organizacije kao i drugi ključni akteri; tako što će svi oni biti motivisani da se uključe kako u proces pravedne tranzicije u Lazarevcu, tako i u celoj Srbiji.

¹ CAN Europe - Climate Action Network Europe: Evropska mreža za klimatsku akciju.

Smisao ovakvih akcija je u tome da stvari dovoljan pritisak na lokalnu i centralnu vlast da se aktivnije uključi u procese energetske i pravedne tranzicije. Ukoliko se vlast uključi u ovaj proces i krene otvoreno da govori o pravednoj tranziciji u Lazarevcu, građani/ke će se s manje straha uključivati u taj proces.

Uloga međunarodnih aktera

Treba reći da sam pritisak javnosti (ako ga uopšte ima) nije dovoljan da bi se išta promenilo u ponašanju lokalnih aktera. Potrebno je mnogo više od toga – međunarodne i institucije EU treba da se ozbiljnije posvete ovom problemu i da vrše stalan pritisak na centralnu, a preko

nje i na loklanu vlast u Srbiji. EU i međunarodne institucije treba da uspostave mnogo oštiju kontrolu fondova koje alociraju energetskom sektoru u Srbiji i da primene strožije mere kada se ti fondovi nemenski koriste. S druge strane, da bi javni sektor aktivnije učestvovao u ovim procesima potrebna mu je pomoć i podrška; to znači da je državne institucije potrebno uključiti u međunarodne mreže, programe, projekte i aktivnosti, i na taj način doprineti da su im namenski fondovi budu još dostupniji.

Međunarodne nevladine organizacije treba da podrže ovakve akcije EU i međunarodnih institucija, jer prašina i rđa iz Lazarevca traju ceo kontinent, bez obzira na to što Srbija nije članica EU.